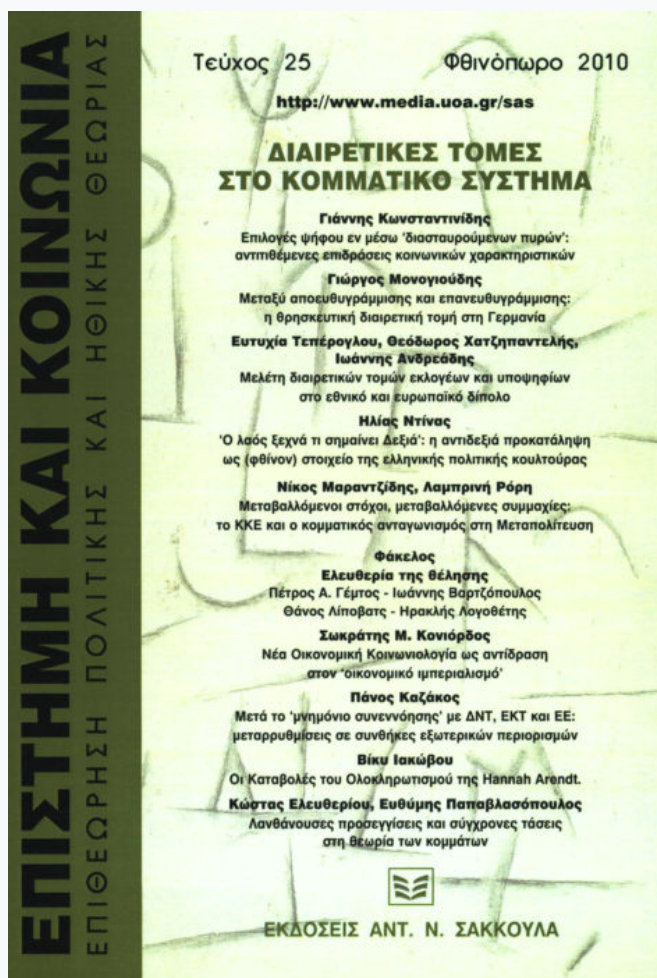


Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 25 (2010)

Διαιρετικές τομές στο κομματικό σύστημα



Ανδρέας Κ. Λυμπεράτος, Οικονομία, πολιτική και εθνική ιδεολογία: Η διαμόρφωση των εθνικών κομμάτων στη Φιλιππούπολη του 19ου αιώνα

Παρασκευάς Ματάλας

doi: [10.12681/sas.802](https://doi.org/10.12681/sas.802)

Copyright © 2015



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ματάλας Π. (2015). Ανδρέας Κ. Λυμπεράτος, Οικονομία, πολιτική και εθνική ιδεολογία: Η διαμόρφωση των εθνικών κομμάτων στη Φιλιππούπολη του 19ου αιώνα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 25, 266–271. <https://doi.org/10.12681/sas.802>

μα από νέες σκοπιές και να αξιοποιήσει συμπεράσματα που διαφοροποιούν σημαντικά το συγκεκριμένο βιβλίο από την υπάρχουσα βιβλιογραφία για το θέμα. Οι δε νέες προσεγγίσεις που προτείνονται αποτελούν πολύτιμα εργαλεία για την αποκρυπτογράφηση των εξελίξεων στο ελληνικό πολιτικό σύστημα μετά την επικράτηση στις εκλογές του 2009 και την εκ νέου άσκηση της εξουσίας από το κόμμα που ίδρυσε ο Ανδρέας Παπανδρέου.

Γιάννης Τσίρμπας

Ανδρέας Κ. Λυμπεράτος, Οικονομία, πολιτική και εθνική ιδεολογία: η διαμόρφωση των εθνικών κομμάτων στη Φιλιππούπολη του 19ου αιώνα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009, 606 σελ.

Το βιβλίο του Ανδρέα Λυμπεράτου δεν μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε αυτό που συνήθως ονομάζεται πολιτική ιστορία, παρότι ξεκινά και καταλήγει με ένα πολύ ενδιαφέρον ερώτημα πολιτικής ιστορίας που έχει να κάνει με τον διχασμό και τη διάσπαση, τελικά, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, της ενιαίας μέχρι τότε ορθόδοξης κοινότητας της Φιλιππούπολης. Η διάσπαση προκλήθηκε από την εμφάνιση δύο αντίπαλων 'εθνικών κομμάτων', του ελληνικού και του βουλγαρικού, και αυτή η 'κομματική' αντιπαράθεση χαρακτήρισε την είσοδο της πόλης στην εποχή της σύγχρονης πολιτικής και, ταυτόχρονα, της εθνικιστικής ιδεολογίας. Πρόκειται για ένα 'επεισόδιο' η μελέτη του οποίου έχει αξία όχι μόνο ως παραδειγματικό για τη διάσπαση του ορθόδοξου *μιλλέτ* της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την παράλληλη διαμόρφωση ελληνικού και βουλγαρικού εθνικισμού (και γενικότερα των βαλκανικών εθνικισμών) τον 19^ο αιώνα, αλλά και επειδή έπαιξε αυτό καθαυτό σημαντικό ρόλο στις συγκεκριμένες ευρύτερες εξελίξεις.

Ωστόσο, για να απαντήσει σ' αυτό το ερώτημα, ο συγγραφέας αποφασίζει να προχωρήσει σε πολυεπίπεδη μελέτη όχι μόνο της ίδιας της πόλης, αλλά μιας ολόκληρης περιφέρειας των Βαλκανίων σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη φάση της σύγχρονης ιστορίας της. Μελετά την ανθρωπογεωγραφία της, την οικονομίας και την κοινωνία της, τους τρόπους ενσωμάτωσής της στην ταχέως εξελισσόμενη οθωμανική πραγματικότητα και στην παγκόσμια οικονομία, τις κοινωνικές και πολιτικές ομαδοποιήσεις και θεσμούς (συντεχνίες, δίκτυα, εκκλησία, οικογένειες, πρόκριτοι, τοπικές αρχές). Έτσι το βιβλίο γίνεται κάτι πολύ περισσότερο από αυτό που αναγγέλλει ο τίτλος του: πρόκειται για μια υποδειγματικά συνολική μελέτη μιας περιφέρειας. Εκ πρώτης όψεως, μπορεί μάλιστα να φανεί στον αναγνώστη ότι, σε σχέση με το πολιτικό ερώτημα, δίνεται δυσανάλογη βαρύτητα στην οικονομική και κοινωνική του 'βάση'. Στο τέλος όμως, όλη αυτή η διεξοδική ανάλυση είναι απόλυτα δικαιολογημένη και δικαιωμένη. Η ανάλυση της 'βάσης' α-

ποκτά νόημα και ενδιαφέρον ακριβώς λόγω της απόληξης της στην πολιτική και ιδεολογική κρυστάλλωση και σύγκρουση· και, αντιστρόφως, η ίδια η στενά πολιτική ιστορία εμπλουτίζεται και αποκτά νέες κρυφές διαστάσεις μέσα από τη μελέτη της 'βάσης' της. Η λεπτομερειακή μελέτη των οικονομικών και κοινωνικών διεργασιών δεν γίνεται για να 'καταπνίξει' το επίπεδο της πολιτικής, να το παρουσιάσει σαν ένα μοιραίο επιφαινόμενο· το αντίθετο. Κάθε άλλο παρά έχουμε να κάνουμε με την αναγωγιστική ερμηνεία της πολιτικής σε γενικόλογα σχήματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας. Τα διαφορετικά επίπεδα διαπλέκονται και αλληλοστηρίζονται όχι μέσα από θεωρητικές κατασκευές αλλά μέσα από την αναζήτηση των πολύ απλών και συγκεκριμένων πραγματικών συνδέσεών τους. Και οι συνδέσεις αυτές δεν είναι άλλες από τα πραγματικά ιστορικά υποκείμενα, που δεν είναι οι αόριστες 'δομές', 'τάσεις' και 'ιδέες', αλλά υπαρκτοί άνθρωποι μέσα στις ποικίλες ιδιότητες και σχέσεις τους, οικονομικές, πολιτικές, οικογενειακές.

Έτσι, η εξιστόρηση της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της περιφέρειας της Φιλιππούπολης, στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, και η εξιστόρηση της πολιτικής σύγκρουσης που καλύπτει το τελευταίο μέρος του βιβλίου έχουν τελικά τους ίδιους πρωταγωνιστές. Η οικογένεια Τσαλίκωφ και εκείνη του Γκιουμουσγκερδάνη, πρωταγωνιστές των οικονομικών εξελίξεων, αναδεικνύονται στους ουσιαστικούς ηγέτες του βουλγαρικού και ελληνικού, αντίστοιχα, κόμματος τα οποία διαμορφώνονται (μέσα από τη μεταξύ τους αντίθεση) στα μέσα του αιώνα, παλεύοντας για την ηγεμονία στην ορθόδοξη κοινότητα της πόλης και της περιφέρειας.

Αυτή η σύγκρουση δεν μπορεί να αναχθεί εύκολα σε εθνοτική ή πολιτισμική διαφορά. Οι δύο οικογένειες μετείχαν στην ίδια ελληνίζουσα κουλτούρα των ανώτερων στρωμάτων της πόλης και συνδέονταν σε κοινά οικογενειακά δίκτυα. Ο συγγραφέας, στηριζόμενος στην επίπονη μελέτη ενός ογκώδους και ποικίλου αρχαικού υλικού, μας παρουσιάζει τις διαφορετικές σχέσεις οικονομικής και κοινωνικής ηγεμονίας των δύο οικογενειών. Οι Τσαλίκωφ εκπροσωπούσαν την 'κτηνοτροφική αριστοκρατία' της επαρχίας της Φιλιππούπολης και απέκτησαν δύναμη μέσω της συλλογής του *μπεγλικιού* (φόρου επί των αιγοπροβάτων) σε μεγάλο τμήμα των κεντρικών Βαλκανίων. Ως πρόκριτοι της Φιλιππούπολης βασίζονταν σε ένα μεγάλο δίκτυο σχέσεων με τους βουλγαρικούς πληθυσμούς της επαρχίας. Μέσα από τις σχέσεις τους με την εκκλησιαστική ιεραρχία και μια πολιτική δωρεών στα κοινωτικά ιδρύματα απέκτησαν την ηγεμονία στην ορθόδοξη κοινότητα της πόλης. Οι Γκιουμουσγκερδάνηδες, από την άλλη, εκπροσωπούσαν το εμπορικό στοιχείο της ισχυρότερης συντεχνίας της πόλης, αυτής των αμπατζήδων, την οποία όμως παρέκαμψαν για να αναδειχθούν σε ισχυρούς καπιταλιστές επι-

χειρηματίες, χάρη στην εκμετάλλευση ενός δικτύου βιοτεχνίας στα χωριά της Ροδόπης και στις παραγγελίες του οθωμανικού στρατού.

Στη δεκαετία του 1840, μέσα στο ταχέως μετασηματιζόμενο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής του Τανζιμάτ, παρακολουθούμε τον εντεινόμενο ανταγωνισμό μεταξύ των δύο οικογενειών, που έχει να κάνει με δύο διαφορετικές στρατηγικές περιφερειακής ενσωμάτωσης: οι Τσαλίκοφ προωθούν την 'κατάκτηση' της πόλης από την ανερχόμενη οικονομικά επαρχία, ενώ ο Γκιουμουσγκερδάνης την εμπέδωση της κυριαρχίας των εμπορικών αστικών στρωμάτων της Φιλιππούπολης στην ευρύτερη περιφέρεια της. Η σύγκρουση εκτυλίσσεται σε ένα πολιτικό πλαίσιο όπου οι δύο σημαντικότεροι παραδοσιακοί θεσμοί της πόλης, η εκκλησία και οι συντεχνίες, βρίσκονται σε κρίση. Η ορθόδοξη εκκλησία από βασικός μηχανισμός ενσωμάτωσης των ορθοδόξων γίνεται κομμάτι της κρίσης, απονομιμοποιημένη από μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, κυρίως λόγω αντιδράσεων στην εκκλησιαστική φορολογία η οποία πλήττει δυσανάλογα την ύπαιθρο. Από εγγυήτρια της ενότητας των ορθοδόξων οδηγείται σε μια ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση από τις διαφορετικές ηγετικές μερίδες της κοινότητας.

Η ανοιχτή διαμόρφωση των δύο 'εθνικών κομμάτων' ξεκινάει το 1850, με τη διαμάχη γύρω από το αίτημα για εισαγωγή της βουλγαρικής γλώσσας στην Κεντρική Ελληνική Σχολή και την ίδρυση του πρώτου βουλγαρικού γυμνασίου στην πόλη. Ξεσπάει ένας 'πόλεμος της κουλτούρας', με επίδικα αντικείμενα τα σχολεία, τη γλώσσα της εκπαίδευσης και της εκκλησίας. Εκείνο που πρέπει να τονιστεί είναι ότι δεν έχουμε να κάνουμε με την ανοιχτή έκφραση δύο δεδομένων και ήδη διαχωρισμένων εθνοτικά ή πολιτισμικά μερίδων την πόλης, αλλά πραγματικά με μια διαδικασία διαμόρφωσης δύο αντίπαλων 'κομμάτων', δύο διαφορετικών πολιτικών σχεδίων που απευθύνονται ουσιαστικά στο ίδιο κοινό, δηλαδή στους ορθόδοξους αστούς και μικροαστούς της Φιλιππούπολης, σε έναν ακροατήριο που έχει πάνω-κάτω κοινή θρησκεία, γλώσσα, κουλτούρα. Η -σχετικά σύντομη- πορεία της διαμόρφωσης των εθνικών κομμάτων είναι γεμάτη αντιφάσεις, παλινδρομήσεις και αμφιταλαντεύσεις, γεμάτη από γεγονότα και συγκρούσεις που 'λειτουργώντας σωρευτικά, δίνουν σάρκα και οστά στην εθνική ιδεολογία' και τη μετατρέπουν σε 'βιωμένη εμπειρία'.

Οι αντίπαλοι εθνικοί λόγοι διατυπώνονται από τους βασικούς ιδεολογικούς εκπροσώπους των δύο κομμάτων, τον Γεώργιο Τσουκαλά και τον Νάιντεν Γκέροφ, εκφράζοντας δύο διαφορετικές στρατηγικές ηγεμονίας, δύο διαφορετικούς δρόμους, όπως λέει ο συγγραφέας, να μεταφραστούν στη γλώσσα του έθνους οι κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις. Ο λόγος του έλληνα διανοούμενου εκφράζει τον κοινωνικό φόβο των αστικών στρωμάτων μπροστά στην άνοδο του κόσμου της επαρχίας, και στηρίζεται πάνω στην εθνική ανασημοσιοδότηση της αντίθεσης

πολιτισμός/βαρβαρότητα (πόλη/χωριό)· ο *ελληνισμός* και η ελληνική γλώσσα εμφανίζονται ως ο αυθεντικός και νόμιμος δρόμος προς την πρόοδο. Ο Λόγος του βούλγαρου διανοούμενου θέλει να εκφράσει την άνοδο του κόσμου της επαρχίας, με την δική του κουλτούρα, προβάλλοντας τη βουλγαρικήτητα σαν έναν εναλλακτικό, συλλογικό δρόμο προόδου. Και τα δύο κόμματα στηρίζονται στην αντίθεση ντόπιου-επιήλυδος, δίνοντάς της διαφορετικό νόημα: το ελληνικό κόμμα, στο οποίο μετέχουν και Έλληνες και βλάχοι επιήλυδες έμποροι, προβάλλει μια αστική εντοπιότητα απέναντι στους 'χωριάτες', ενώ το βουλγαρικό προβάλλει μια ευρύτερη εντοπιότητα της επαρχίας, απέναντι στους 'ξένους' Γραικούς.

Και τα δύο πολιτικά σχέδια χαρακτηρίζονται ωστόσο από εσωτερικές αντιφάσεις, που οφείλονται ακριβώς στις κοινωνικές αντιθέσεις τις οποίες επιχειρούν να εκφράσουν. Το βουλγαρικό κόμμα προσκρούει στο γεγονός ότι η ελληνίζουσα κουλτούρα και κοινωνική ιδεολογία παραμένει ηγεμονική στον κόσμο της πόλης, ακόμα και μέσα στις οικογένειες των ιδίων των πρωτεργατών του. Γεγονός άλλωστε που σύντομα θα γίνει αντικείμενο της κριτικής μιας πιο ριζοσπαστικής κοινωνικά εκδοχής του βουλγαρικού εθνικισμού. Το ελληνικό κόμμα, από την άλλη, επιτυγχάνει μεν να συσπειρώσει την πλειοψηφία της αστικής τάξης της πόλης, αλλά αυτό ακριβώς το 'ταξικό φορτίο' της 'άνωτερης κουλτούρας' του ελληνισμού υποσκάπτει τους δεσμούς του με τον κόσμο της επαρχίας.

Η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο ηγεμονεύουσες οικογένειες και μαζί η πορεία διαμόρφωσης των δύο κομμάτων, αναστέλλεται προσωρινά με τον Κριμαϊκό Πόλεμο, ο οποίος εννοεί οικονομικά και πολιτικά και τις δύο οικογένειες, τις ωθεί σε μεταξύ τους συνεργασία και ενισχύει μια κοινή ιδεολογία οθωμανισμού. Όμως η λήξη του πολέμου και οι πολλαπλές αλλαγές που επέρχονται με το νέο κύμα μεταρρυθμίσεων του Χάττι Χουμαγιούν θα πυροδοτήσουν νέο γύρο αντιπαράθεσων, τόσο στο κέντρο (Κωνσταντινούπολη) όσο και στην ίδια τη Φιλιππούπολη, αντιπαράθεσων που θα αλληλοτροφοδοτούνται. Η παρατεταμένη σύγκρουση υπέρ και κατά του μητροπολίτη Χρύσανθου το 1857, μια σύγκρουση που για πρώτη φορά θα διεξαχθεί σε έναν βαθμό με όρους 'σύγχρονης' πολιτικής, όπου δηλαδή παίζουν ρόλο η μαζικότητα και η αντιπροσωπευτικότητα, θα συσπειρώσει και τα δύο κόμματα. Και στα τέλη του 1859, όταν το βουλγαρικό κόμμα θέσει ως στόχο την εισαγωγή της βουλγαρικής γλώσσας στην εκκλησία της Παναγίας, η σύγκρουση θα πάρει βίαιη μορφή. Θα επέλθει η ρήξη στο εσωτερικό της ορθόδοξης κοινότητας της Φιλιππούπολης σε κάθε επίπεδο –πολιτικό, οικονομικό, οικογενειακό– και η διάσπαση των ενιαίων ως τότε κοινοτικών οργάνων και συντεχνιών.

Έτσι, τελικά, αυτή η φάση της καθαρά 'κομματικής' αντιπαράθεσης στη Φιλιππούπολη –της σύγκρουσης, δηλαδή, δύο αντίπαλων πολιτικών σχεδίων για

τον έλεγχο της κοινότητας- κράτησε πολύ λίγο, ίσως κάτι περισσότερο από μια δεκαετία. Τα δύο 'κόμματα' από τη στιγμή που πετυχαίνουν, μέσα από τη μεταξύ τους αντιπαράθεση, να διαμορφωθούν και να συσπειρωθούν, από τη στιγμή που, ως λογική συνέπεια αυτής της πορείας, οδηγούνται σε μια 'εμφύλια' ρήξη, παύουν να είναι 'κόμματα', να είναι δύο διαφορετικές εκδοχές στο εσωτερικό μιας ενιαίας κοινότητας, για να εξελιχθούν σε ανεξάρτητες κοινότητες. Δέκα χρόνια αργότερα, η κήρυξη του βουλγαρικού σχίσματος στην Κωνσταντινούπολη θα δώσει και θρησκευτική επικύρωση στη διάσπαση της ορθόδοξης κοινότητας, εντάσσοντάς τη σε μια ευρύτερη επίσημη διάσπαση του ορθόδοξου *μυλλέτ* της αυτοκρατορίας. Το 'ελληνικό κόμμα' στη Φιλιππούπολη, ολόένα και πιο αποξενωμένο από τον κόσμο της υπαίθρου, θα μετατραπεί σε ένα κομμάτι της αστικής 'διασποράς' του 'ελληνισμού'.

Βέβαια, αυτή η υβριδική μορφή του κόμματος-έθνους δεν θα πάψει εντελώς να χαρακτηρίζει τη σύγκρουση, στον βαθμό που δεν έχει ολοκληρωθεί η διάσπαση της ενιαίας ορθόδοξης φαντασιακής κοινότητας: στον βαθμό, δηλαδή, που, σύμφωνα με τη διατύπωση του συγγραφέα, η σύνταξη με το ένα ή το άλλο 'εθνικό κόμμα' θα εξακολουθεί να μην είναι 'εθνοτικά' προδιαγεγραμμένη, να μην είναι 'απόρροια μιας πολιτισμικής ταυτότητας, μιας 'ουσιοποιημένης' κουλτούρας' αλλά που, αντίστροφα, οι πολιτισμικές επιλογές είναι 'συνάρτηση των κοινωνικών και οικονομικών δεσμών, των μεταπτώσεων και πολιτικής επιρροής και θέσεων που κερδίζει κάθε κόμμα, των κινδύνων και των προβλέψεων της τελικής επικράτησης.' Και αν η ίδια η Φιλιππούπολη αποτελεί προδρομική σχεδόν περίπτωση, όπου η 'εθνική αποκρυστάλλωση' επιτεύχθηκε -σε έναν βαθμό- σχετικά νωρίς, το παραπάνω ισχύει ακόμα περισσότερο αν δούμε τη γενικότερη εξέλιξη της ανάπτυξης και σύγκρουσης των εθνικισμών στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο: η 'εθνική αποκρυστάλλωση' θα επιτευχθεί μέσα από -τη συχνά πολύ βίαιη- αντιπαράθεση τέτοιων εθνικών κομμάτων (και όχι μόνο βουλγαρικού και ελληνικού) σε κάθε πόλη και χωριό της ευρύτερης Μακεδονίας.

Η μελέτη αυτού του φαινομενικά παράδοξου, των 'εθνικών κομμάτων', ειδικά όταν γίνεται με τον τρόπο που την κάνει ο Ανδρέας Λυμπεράτος, μπορεί να είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική όχι μόνο για την ιστορία των Βαλκανίων, για τους συγκεκριμένους δρόμους μέσα τους οποίους τα Βαλκάνια πήραν τη μορφή που ξέρουμε, αλλά και γενικότερα για τις σύγχρονες μορφές *έθνους* και πολιτικό *κόμμα*. Μπορεί να μας δείξει ότι δεν έχουμε να κάνουμε απλά με μια διαπλοκή ανάμεσα σε δεδομένες 'εθνικές' διαιρέσεις και σε κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις. Το *έθνος* είναι ακριβώς η μορφή που παίρνουν στη σύγχρονη εποχή αυτές οι αντιθέσεις αλλά και, ταυτόχρονα, η μορφή που θέλει να τις αποκρύψει. Η ρευστότητά του και οι εσωτερικές του αντιφάσεις είναι εξίσου μεγάλες με κάθε άλλου πολιτι-

κού φαινομένου, καλύπτεται όμως πίσω από μια ουσιοκρατική ιδεολογική εικόνα που προβάλλει το ίδιο για τον εαυτό του και η οποία εμπιστίζει όλον τον πολιτικό λόγο αλλά και το μεγαλύτερο μέρος του επιστημονικού.

Παρασκευάς Ματάλας

Πωλ Κρούγκμαν, *Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*, πρόλ. Ν. Κοτζιάς, μτφρ. Αρ. Αλαβάνου, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009, σελ. 234¹

Το συγκεκριμένο βιβλίο του βραβευμένου, το 2008, με Νομπέλ Οικονομικών Επιστημών Πωλ Κρούγκμαν στηρίζεται στο έργο του *Η μεγάλη κάμψη* (εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000), το οποίο ασχολείται με την ασιατική οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1990. Στο νεότερο κείμενό του, ο συγγραφέας αφιερώνει τρία κεφάλαια (το 7^ο, το 8^ο και το 9^ο) στην παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση που ξέσπασε το φθινόπωρο του 2008 και στο τελευταίο κεφάλαιο προτείνει τρόπους διεξόδου απ' αυτή. Εξαρχής δε, διευκρινίζει ότι σκοπός του είναι η ανάλυση του προβλήματος, δίνοντας έμφαση όχι στο 'τι' αλλά στο 'γιατί' συνέβη και γράφοντας με περισσότερο 'ανάλαφρο' ύφος.²

Ο Κρούγκμαν αναδεικνύει τη στενή σχέση οικονομίας και πολιτικής και κατ' επέκταση της οικονομικής ύφεσης με τη λανθασμένη πολιτική αντίληψη που κυριάρχησε τα τελευταία χρόνια: δόθηκε προτεραιότητα στη νομισματική πολιτική και η πραγματική οικονομία πέρασε σε δεύτερη μοίρα. Βασικό εργαλείο ήταν το 'value at risk', γνωστό ως VAR, μέσω του οποίου τράπεζες και άλλοι επενδυτές – προσπαθούν να– υπολογίζουν τις μέγιστες χρηματικές απώλειες που μπορεί να έχει ένα χαρτοφυλάκιο μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, δεδομένου ενός επιπέδου εμπιστοσύνης. Παράλληλα, το σκιώδες τραπεζικό σύστημα αναπτύχθηκε άναρχα και οι λαϊκές μάζες απομακρύνθηκαν από την πολιτική. Η επικράτηση των νεοφιλελεύθερων δογμάτων είναι εν πολλοίς εκείνη που οδήγησε στη σημερινή κρίση, την οποία ο συγγραφέας είχε προβλέψει ήδη από τη δεκαετία του 1990.

Στο πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο 'Το κεντρικό πρόβλημα έχει λυθεί', αναφέρεται στην αισιοδοξία που επικρατούσε σχετικά με τον οικονομικό κύκλο πριν από την εκδήλωση της κρίσης: αν δεν είχε τιθασευτεί πλήρως, τουλάχιστον θεωρούνταν δυνατόν να ελεγχθούν απολύτως οι κρίσεις που ενδεχομένως θα προέκυπταν. Η ραγδαία πρόοδος της τεχνολογίας δρομολογούσε την περαιτέρω οικονομική άνθιση και ο Τρίτος Κόσμος απολάμβανε ένα –μικρό είναι αλήθεια– μερίδιο της ανάπτυξης, επειδή τα φθηνά εργατικά χέρια που προσέφερε προσέλκυαν επενδύσεις από πολυεθνικές επιχειρήσεις. Η θετική αυτή εικόνα, ωστόσο, δεν σήμαινε –